

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XVIII

Neřit Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVIII

İstanbul - 1998

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel: (0212) 518 26 09 Fax: (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Dizgi: **GİRİŞİM DİZGİ**

Tel: (0212) 513 28 29

Basıldığı Yer: **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt: **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

---

giler aktaran eser pek nadirdir. Bu bakımdan yazarın bu çalışması gerek arşiv, gerekse ikinci de-
recede araştırma eserlerine de istinad eden emsalsiz bir âbide olmuş. Türk Tarihçiliği'nde çok
önemli bir boşluğu doldurmuştur. İngilizce yayınlanması da daha geniş bir okuyucu kitlesine hi-
tab etme fırsatını yaratacaktır.

Nejat GÖYÜNÇ

Richard HATTEMER. *Atatürk und die türkische Reformpolitik im Spiegel der ägyptischen Presse. Eine Inhaltsanalyse ausgewählter Pressereaktionen auf Massnahmen zur Umgestaltung des politischen, religiösen und kulturellen Lebens in der Türkei zwischen 1922 und 1938.* Klaus SCHWARZ Verlag, Berlin 1997, IX-397 sahife, Islamkundliche Untersuchungen, Band 210.

Aynı zamanda Mainz Üniversitesi'ne sunulan bir doktora çalışması olan eserde, yazar Atatürk ve onun Türkiye'de gerçekleştirdiği reformların Mısır basınındaki akislerini incelemektedir. Böyle bir çalışma yapmak fikri, Hattemer'e 1958'de Kahire'de *Kalam tâ'ir: Riħla haula l-âlam* (Uçan kalem. Dünya'da bir seyahat) adlı kitapta yer alan Salih Cevdet'in "Allah İstanbul'da" isimli söyleşideki bir sorusundan kaynaklanmaktadır. Salih Cevdet'in sorusu şudur: "Türkiye islamdan uzaklaşıyor mu?". Hernekadar Mısır'ın İstanbul'a gelişinden kısa bir zaman sonra bu sorulardan vazgeçtiğini Hattemer belirtiyorsa da, bu defa kendisini başka bir merak alır: Acaba Mısır'da Türkiye'deki yenilikler nasıl görünmekte, nasıl algılanmaktadır? Bu alâka yukarıdaki çalışmayı doğurmuştur.

Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Araştırma, değerlendirme (s.1-170) ve Ekler (s.171-397). Birinci bölümde Hattemer Giriş (s.01-12)'te konunun takdimi, araştırma yöntemleri, ele alınan mevzular, araştırmanın hedefi, süresi, kullanılan malzeme yani yayımlar üzerinde durur. Atatürk ve onun yenileştirme siyaseti üzerinde Türkiye'de ve dışında pek çok şey söylendiğine, yazıldığına değinen yazar, bazılarının Atatürk'ü büyük bir millî kahraman ilân ederek onu A.B.D'de G.Washington, T.Jefferson, A.Lincoln ve F.Roosevelt ile mukayese ettiklerinden bahs, bir kısmının da aksi kanaatte olup onu kanlı ve merhametsiz bir ihtilâlcî diye niteliklerine işaret eder (R.Robinson, *The First Turkish Republik*, Cambridge, Mass., 1963, s.91; S.E.Ayling, "Kemal Atatürk", *Portraits of power: an introduction to twentieth century history*, London 1967, s.33-49). Kullandığı malzeme Mısır'da yayımlanmakta olan *al-Ahbâr*, *al-Ahrâm*, *al-Balâğ*, *al-Cihâd*, *al-İttihâd*, *Kavkab-aş-Şark*, *al-Livâ' al-Mısri*, *al-Mısri*, *al-Mukattam*, *as-Siyâsa*, *Vâdî n-Nil* günlük gazeteleri ile haftalık *al-Feth* ve *as-Siyâsa al-Ushû'îya*'dır.

Hattemer araştırmalarında 1922-1938 arasını incelemektedir, yani 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile başlamış, teker teker reformlara ilişkin Mısır basınına tepkilerini 1922-1924 için günlük üç, 1925-1926 için dört, 1928-1938 için yine dört günlük gazete ve bir haftalık dergiden takip etmiştir. Yazarımız 1922-1938 arasında Türkiye'deki, Mısır'daki önemli olayları da kısaca zikr eder, iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde de durur, aynı yıllar içerisinde Mısır'da yayınlanan gazete ve dergilerin tarihçelerini de verir (s.17-50).

Doğal olarak kitabın birinci bölümünün büyük bir kısmı teker teker yenilik hareketlerine ayrılmış, bunların her biri hakkında hemen hemen her önemli yeniliğin sonrasındaki -çoğunlukla bir haftalık süre içinde- Mısır basınındaki yankıları, gazete veya dergilerden alınan ve Almanca çevirisi verilen parçalarla, açıklayıcı bilgilerle belirtilmeye çalışılmıştır. Nakl edilen metinlerin Arapçaları kitabın Ekler bölümünün birinci kısmında bulunmaktadır (s.171-233).

1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması ve Hilâfetin Osmanlı hanedanında bulunacağı hususundaki TBMM kararı hakkında 1-8 Kasım 1922 arasında *al-Ahrâm*, *al-Livâ' al-Mısri* ve *as-Siyâsa* gazetelerinde toplamı 100 yazı yayımlanır. Bunların büyük bir kısmı, yani 51'i ajans haberleridir. Ajanslar da Reuter, Havas ve bazan da Agenzia Stefani'dir. Bu tarihlerde yalnız *al-*

Ahrâm'ın ve *al-Livâ' al-Misrî*'nin Türkiye'de birer muhabiri vardır, fakat gazeteler ekseriyetle İngiliz ve Fransız kaynaklı gazete haberlerini okuyucularına aktarmaktadırlar. Saltanatın ilgası haberi ilkin 3 Kasım'da her üç gazetede de verilir, 6 Kasım'da da *al-Ahrâm*, *Daily Telegraph*'in İstanbul muhabirinden aldığı bir telgrafi yayınlar, olayı doğrular. Mısır'ın tanınmış gazetecisi ve âlimi Taha Hüseyin *as-Siyâsa*'da (05 Kasım 1922) Ankara'nın tutumunu şiddetle tenkit eder, birçok fikrî aykırılıklar olmasına rağmen, İslam'da dinî ve siyâsî iktidarın aynı şahısta birleştiğini belirtir. XI. yüzyılda Bağdad'daki halifenin hiç bir maddî gücü kalmadığını, Büveyhîlerin elinde oyuncak olduğunun farkında değildir. Tamamen nazarı gerekçelere dayanmaktadır. 06 Kasım 1922'de *al-Ahrâm* gazetesindeki bir makalede de Osmanlı Devleti'nde siyâsî ve dinî iktidarın birbirinden XIX. yüzyılda, Reşit Paşa, Âlî Paşa ve Midhat Paşa'nın sadaretleri sırasında ayrılmış olduğuna, şimdi TBMM kararının bu hususta ilk uygulama olmadığına değinen bir makale yayınlanır (s.56). *as-Siyâsa*'da 06 Kasım 1922 tarihli bir makalede de Seyyid Kâmil adlı yazar Saltanat ve Hilâfetin ayrılmasından dolayı memnuniyetini belirtir. Meselenin tamamen Türklerin kendi hakimiyet alanına girecek bir şey olduğunu vurgular, Ağa Han'ın Mısır'da bu konuda bir toplantı yapılması teklifine de karşı çıkar. "Hilâfet Osmanlı hanedanına aittir, onda kalmalıdır", der (s.58-59).

Diğer taraftan İslâm Dünyası'nda VI. Mehmed (Vahideddin)'in saltanat ve hilâfetten azlini kabul eden veya tenkit etmez görünenler vardır. Müslümanlar arasında yeni halifenin genel bir seçimle belirlenmesi fikri de ortaya atılır. Seyyid Kâmil de 08 Kasım 1922'de *as-Siyâsa*'daki baş makalesinde Kahire'de yeni halifenin seçileceği bir toplantıdan yana olduğunu belirtir. Taha Hüseyin de bu fikrin savunucularındandır. Bu tarihlerde Mısır'da bir komünist parti vardır. Üyeleri çoğunlukla Mısır'da yaşayan Avrupalılardır. Bu tasarı o zaman gerçekleşmez.

Cumhuriyetin ilânı *al-Ahrâm* ve *as-Siyâsa*'da "Türkiye, kendi geleceğini tayin ve hükümet şeklini seçmek hakkına sahiptir" yorumu ile karşılanır (s.69).

Mısır basınında en fazla yankı uyandıran yenilik hareketi hilâfetin kaldırılması olur. 3-10 Mart 1924 arasında incelemeye malzeme olan üç gazetede bu hususta 132 yazı yayınlanır. Bunlardan 25'i yorum veya başmakale cinsinden, diğerleri farklı niteliklidirler: *al-Ahbâr*'da 13/29, *al-Ahrâm*'da 6/45, *as-Siyâsa*'da 6/33 (birinciler yorum veya başmakale). Bir kısım yazılar da okuyucu mektuplarıdır. Bunlar arasındak bazı kasaba sakinleri olduğu gibi, *al-Ezher*'de ilmi bir komisyon başkanı ve müderris Ali Ahmad al-Circâvî ile 15 kadar diğer din görevlisi de vardır. Hattemer bunların listesini de verir (s.270-291). Hilâfetin kaldırılmasını tepki ile karşılamışlardır.

4. Mart 1924 tarihli *al-Ahrâm*'ın başmakalesinde Amin al-Râfi'î "Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önceki konuşmasından dinin devletten ayrılacağını, Şeriye Vekâleti'nin kaldırılacağını, medreselerin kapatılacağını öğrendiklerini" belirtir ve "Böylece Türkler eski geleneklerini terk ettiler. Türkiye, yüzyılın başlarında kilise ile devleti birbirinden ayıran Fransa gibi, lâik bir cumhuriyet oldu. Türkler dün iç ve dış siyasetlerinde yeni durumlar yaratacak önemli bir adım attılar" demektedir.(s.73).

10 Mart 1924 tarihli *al-Ahbâr*'da Mısır hanedanından Prens Umar Tusun Paşa'nın bir mektubu ilginçtir. Abdülmecid'in Mısır'a davet edilmesini ister. Bu fikir Mısır'da yayınlanan diğer üç gazetede de paylaşılmaktadır. Böylece Mısır tekrar halifelerin ikametgâhı olacaktır. Bu vesile ile Kral Fuad da gelecekte halife olabilecektir. *al-Ahrâm*'da bu konuda Asyut Şeriyye Mahkemesi Kadısı Hasan Mahmud Alameddin'in bir mektubu da yayınlanır (s.80-82).

Aynı tarihte *as-Siyâsa*'daki bir başmakalede bir grup müslümanın Kahire'ye davet edilerek bir konferans toplanması, burada yeni halifenin seçilmesi istenir. Gerçekten iki sene sonra 13-19 Mayıs 1926'da Kahire'de Libya, Tunus, Fas, Güney Afrika, Hindistan, Endonezya, Malezya Konfederasyonundan Johore Sultanlığı, Yemen, Hicaz, Filistin, Irak, Mısır ve Polonya müslümanlarının temsilcileri bir araya gelirler, fakat bir karara varamazlar. Konferansın ka-

panış bildirisinde "Halifelik, islami kurallarına göre, ancak İslam'ın erken devirlerinde, kelimenin tam manası ile, vardı ve ülkeler İslamın kudreti içerisinde birlik halinde idi. Bu birlik bugüne kadar yavaş yavaş bozuldu, ülkeler ve kavimler birbirlerinden ayrıldılar, kendi hükümetlerini kurdular, kendi siyasetlerini uyguladılar. Bugün için hilâfetin eski durumuna, hüviyetine erişmesi mümkün değildir" görüşüne yer verilir (s.86).

Böylece, hilâfetin Türkiye'de kaldırılmasının tepkileri de Mısır basınında sona erer. Mustafa Kemal Paşa *al-Livâ' al-Mısri* gazetesinde 4 Kasım 1922'de Şarkın kurtarıcısı olarak tanımlanıyor. Hattemer, Mustafa Kemal Paşa'nın bu şöhretini hilâfetin kaldırılmasının gölgelediğini de belirtiyor ve *al-Ahbar* gazetesindeki Şeyh Abdülaziz Câvîş'in 6 Mart 1924 tarihli yorumunu da nakl ediyor: "Eğer Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Lozan Antlaşmasının hemen bitiminde vefat etseydi veya devlet işlerinden elini eteğini çekseydi, o islâm âleminde ve dünya askerî ve siyaset sahnesinde tarihte eşine rastlanmayacak bir lider olurdu... Napolyon, Washington ve Salâhaddin (Eyyübî) ile birlikte yâd edilirdi" diyor, hilâfet meselesinden dolayı tenkit ediyormuş (s.86-87).

Atatürk'ün vefatını müteakip Mısır basınında çıkan makaleler ve yorumlar Mart 1924'ün ilk haftasındaki menfi yazılara bir cevap teşkil eder, o zaman ne kadar hissi davranıldığını kanıtlar. 10-17 Kasım 1938'de *al-Ahrâm*, *al-İttihâd*, *al-Mısri*, *al-Mukattam* ve *as-Siyâsa al-Ushbi'îya*'da toplamı 75 yazı vardır. Bu yayın organlarından ilk dördü günlük gazetelerdir, 74 yazı vardır. Sonuncusu ise haftalık dergidir, Atatürk'ün hayatı ve kişiliği hakkında, resimli 2,5 sahifelik bir uzun yazıya yer verilmiştir. *al-Ahrâm* "Türkiye'nin son yüzyılda yetiştirdiği en büyük insan", *al-İttihâd* "modern dünya tarihinde bugüne kadar bilinen en büyük adam", *al-Mısri* "dehâ", *al-Mukattam* "dünyanın olağan üstü nitelikte liderlerinden birisi" tanımlamaları Atatürk için yapılmakta, yine *al-Mukattam*'da "onun kaybı sade Türkiye için değil, bütün dünya içindir" denilmektedir (s.154-155).

Mısır gazeteleri ve dergileri Türkiye'de Atatürk dönemi yenilik hareketlerinden -yukarıda genişçe verilenlerinden başka- pek azı ile ilgilenmişlerdir. Onlar da çok kısa haber niteliğinde olmuştur. Genel olarak reform hareketleri ile ilgilenen gazeeler *al-Hizb al-Vatanî* (Millî Parti) yayın organı *al-Ahbâr* ile *al-Hizb al-Ahrâr ad-Dustûriyîn* (Liberal-Anayasa Partisi)'nin basın temsilcisi *as-Siyâsa'dır* (s.161-163).

Kitabın ekler bölümünde Arapça metinler, kullanılan yayın organlarındaki metinlerin listesi, kaynaklar, isim ve deyim dizinleri bulunmaktadır.

Richard Hattemer'in bu nefis çalışması ve eseri Atatürk'ün vefatının 60. yılında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânının 75. yıldönümünde bizlere yakın tarihimizdeki reformların dost bir islam ülkesindeki tepkilerini, yankılarını nakl etmesi bakımından emsalsiz bir hediye olmaktadır. Araştırmacı titizliğinden, sabrından, mükemmel terkip ve tertip kabiliyetinden dolayı her türlü övgüye hak etmiştir.

Nejat GÖYÜNÇ

Marwan M. OBEIDAT, *American Literature and Orientalism* (Amerikan Edebiyatı ve Doğubilimleri), Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1998, 147 sahife. Islamkundliche Untersuchungen. Cild 219.

Eserin sahibi, Indiana Üniversitesi (Bloomington)'nde Amerikan Edebiyatı alanında doktora yapan, kendi ülkesi Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki üniversitede de aynı dersin profesörü bulunan, *The Journal of American History* ve *Connections: American History and Culture in an International Perspective* dergilerinin yayıncılarından, Amerikan Tarihçiler Birliği (The Organization of American Historians) üyesi bir bilim adamıdır.